

мика України. – 2004. - №8. – С.4-16.

9. Хоменко Я.В., Халявинская И.И. Влияние прямых иностранных инвестиций на экономическое развитие стран мирового сообщества.//Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 75.- Донецк.- ДонНТУ.- 2004.- С.67-72.

10. Василенко В.Н. Современные про-

блемы развития производственно-территориальных систем.//Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 49.- Донецк.- ДонНТУ.- 2004.- С.20-26

Статья поступила в редакцию 14.09.2004

М.О. РИСС,

Донецкий державний університет управління

КОНКУРЕНЦІЯ ЯК ПРОВІДНА ФОРМА ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Національне господарство може розвиватися ефективно тільки в тому випадку, коли створені умови для максимального задоволення всіх інтересів окремих суб'єктів господарської діяльності, оскільки інтереси завжди слугують першопричиною економічного розвитку, стимулом економічного прогресу.

Внутрішній економічний інтерес виступає як необхідність забезпечення умов, сприятливих для економічного зростання і функціонування всіх елементів економічної системи, збереження і постійне поліпшення умов життя кожної людини і всієї спільноти людей у країні. Втім економічною наукою і самим історичним процесом розвитку людства доведено, що на певному етапі соціально-економічного розвитку сфера інтересів розширюється за межі національного господарства – виникає зовнішній інтерес. Зовнішній національний економічний інтерес зв'язаний зі зміцненням національної економіки на світовому ринку, розвитком міжнародних економічних зв'язків і відносин, захистом інтересів країни й окремих її суб'єктів за кордоном. Зовнішній і внутрішній інтереси взаємопов'язані й взаємообумовлені, оскільки зміцнення національної економіки є передумовою її успіху в міжнародному середовищі, і, в той же час, останній є умовою для подальшого економічного розвитку всередині національної економічної си-

стеми. Спільна реалізація зовнішнього та внутрішнього інтересів, необхідність їх координації в масштабі усієї сукупності національних економік призводить до формування міждержавного соціально-економічного простору, який ґрунтується перш за все на міжнародному поділі праці та факторів виробництва – світового господарства.

Світове господарство є найвищим ступенем процесу узгодження та інтеграції господарського життя суб'єктів різної резиденції. Однак, наявність національно-державного відокремлення багато в чому визначає специфіку світогосподарської сфери. Конкретні форми і методи господарювання тут обумовлені необхідністю узгодження інтересів різних держав, прагненням до досягнення взаємної вигоди. Основою змін у механізмі міжнародного співробітництва є зміни в національних економічних механізмах. Сучасне світове господарство являє собою сукупність соціально-економічних (торговельних, інвестиційних, культурних, політико-правових та ін.) відносин, які охоплюють сфери виробництва та обігу та відбуваються з приводу обміну товарів та послуг та кооперації на основі руху факторів виробництва.

Аналізуючи сутність світового господарства, необхідно виділити його певні

© М.О. Рисс, 2004

сутнісні риси:

§ воно має розглядатися як система, структуру якої становлять сукупності елементів та зв'язків між ними;

§ як і будь яка система, світове господарство має фундаментальні властивості, які дозволяють йому функціонувати та розвиватися; одними з найважливіших властивостей системи є форма її організації і управління – узгодженість (координація) та підпорядкування (субординація) елементів і зв'язків між ними, які дозволяють системі зберігати свою цілісність та життєздатність у плині часу;

§ саме світове господарство як система виникло в процесі і як засіб узгодження дій економічних суб'єктів з приводу володіння, використання та розпорядження економічними об'єктами;

§ механізм цього узгодження, як вже зазначалося вище, формується як результат взаємодії механізмів функціонування окремих елементів системи світового господарства, підкреслимо те, що цей результат неможливо представити як суму факторної дії кожного з елементів в силу синергетичного ефекту;

§ світове господарство є одночасно і продуктом історичного процесу відокремлення певних частин національно-господарських комплексів, взаємодіючих безпосередньо в процесі економічного співробітництва, і функцією власних закономірностей та протиріч.

В цьому контексті, нас, перш за все, цікавлять множина суб'єктів та об'єктів світового господарства, форми та зміст відносин між ними, організаційна форма, зміст та характер відносин управління в системі світового господарства, тенденції та закономірності його розвитку.

Проблема міжнародної конкуренції досліджувалася багатьма вітчизняними та закордонними спеціалістами, зокрема М. Портером [1], Й. Шумпетером [2], Ф. Хайєком [3], А. Юдановим [4], Є. Полтавською [5], Т. Гончарук [6]. Проте всі вони розглядають конкуренцію як процес боротьби, ринкову ситуацію тощо. Невирішеним й досі залишається питання зв'язку

між конкуренцією в традиційному розумінні (ринкові умови боротьби за прибуток) та конкуренцією як принципом організації економічних відносин взагалі.

З теорії системного економічного підходу відомо, що спосіб організації відносин між економічними суб'єктами з приводу реалізації їх інтересів щодо економічних об'єктів складає зміст категорії „господарський механізм”[7]. Останній водночас є відображенням характеру управління в економічній системі, він визначає роль різних форм управління (саморегуляції або свідомого керівництва). Господарський механізм (характер управління) у кінцевому рахунку формує порядок та зміст відносин між елементами, тобто структуру соціально-економічної системи, а значить виступає одним чи не найголовнішим системоутворюючим фактором економічного простору. Економічна наука традиційно виділяє три форми господарського механізму – ринкову конкуренцію, адміністративно-командний вплив та змішану ринково-планову форму [7].

З цієї точки зору дослідження характеру господарського механізму(мета статті) є необхідною передумовою стратегії та тактики поведінки економічних суб'єктів, формування ними запасу міцності у боротьбі за реалізацію власних інтересів. Відповідно до засад одного з загальних методів дослідження – наукової абстракції – розгляд характеру господарського механізму слід розпочати з аналізу конкретних тенденцій розвитку світового господарства на сучасному етапі; за результатами цього аналізу ми зможемо зробити висновки щодо характеру організації та управління в світовій економіці, але й надалі конкретизувати властивості та форми господарського механізму як системоутворюючого фактору.

Загальна тенденція розвитку національних економік йде шляхом більшої націленості на розв'язання соціальних питань і підвищення добробуту народів, на інтенсифікацію виробництва, на активізацію використання товарно-грошових відносин.

Відбувається швидка заміна спосо-

бів масового випуску продукції новими технологічними способами виробництва. Змінюється роль та значення традиційних „базових” галузей промисловості. Новий тип структури виробництва призводить до глибоких змін не тільки в економіці, але й у всіх сферах людської діяльності – в науці, енергетиці, агротехніці, космонавтиці, системах засобів комунікацій, організації торгівлі та збуту. Втім, сучасний тип виробництва є перехідним, змішаним, який сполучає риси нового та старого, його можна характеризувати як конвейєрно-масове виробництво на базі новітніх досліджень науки та техніки, широкого застосування ЕОМ, інформатики та роботів, нових засобів телекомунікацій, повної автоматизації окремих видів виробництва, відносного скорочення витрат мало- та середньокваліфікованої живої праці, інтенсивного впровадження нових матеріалів, ресурсо- та енергозберігаючих технологій. Складається нова система міжнародного поділу праці, коли відносна потенція економічної боротьби визначається не тільки порівняльними перевагами у витратах людських та матеріальних ресурсів, а й чинниками науково-технічної, організаційної, управлінської, кваліфікаційної переваги [8].

Важлива особливість сучасної економіки – відносна дематеріалізація світових економічних відносин, відбувається також відносно зниження значущості реального сектору. Виникають нові категорії зайнятості, пов'язані з „розв'язанням проблем” та різного роду посередництвом. У зв'язку з дематеріалізацією світогосподарських зв'язків світовий обмін послугами збільшувався втричі швидше за обмін товарами [8, 9].

Процес становлення нової економіки пов'язаний з діяльністю транснаціональних корпорацій, які стають найбільш активними агентами світового господарства. Зауважимо, що у відповідності з філософією єдиного світового ринку, ТНК формують глобальну мережу виробництва та збуту, причому для даного етапу розвитку транснаціонального сектору характерним є сплетення ТНК, які належать до різних на-

ціональних та інтернаціональних економічних центрів. Міжнародна торгівля набуває характеру внутріфірмової. Збільшується значення фінансової функції ТНК, оскільки фінансові потоки в корпораціях дедалі частіше визначаються самостійними чинниками.

На думку деяких вчених [8] грошово-кредитна, фінансова сфери набувають домінуючих позицій на світовому ринку. Цю думку справді слід вважати слушною з огляду на роль глобалізованого фінансового ринку у провокуванні та плинні економічних криз. Внаслідок цього, суттєво змінюється залежність міжнародної торгівлі з валютно-фінансовою системою та політичними чинниками її функціонування. Міжнародні економічні відносини стають все більше спеціалізованими, але все чіткіше проявляється їхня залежність від цілей відтворення капіталу у світовому масштабі. Виникають нові форми концентрації, централізації капіталу, посилюються його диверсифікація, спеціалізація кооперація, які нині виражаються у партнерських угодах на основі принципу конкуренції [9, 11].

Виявляються нові риси й у міжнародному русі капіталу. Окрім попередніх шляхів отримання прибутку, з'явилися можливості перенесення переваг, досягнених в одній країні, в інші держави та регіони з метою закріпитися в них і одночасно зміцнити конкурентні позиції у власній країні.

Відбувається суперечливий процес інтеграції національних економічних систем, який у майбутньому, як очікується, приведе до посилення економічної взаємозалежності, відкритості різних країн. Важлива причина нового характеру взаємозалежності полягає у нівелюванні рівнів соціально-економічного розвитку [8]. Однак, минулий та сучасний досвід інтеграції показує, що досягнення цих орієнтирів не така вже й легка справа, оскільки необхідність узгоджувати, а іноді й поступатися власними інтересами не завжди пересилує економічну раціональність національних економічних суб'єктів. Особливої гостроти

проблема набуває, якщо це стосується перерозподілу ресурсів на користь менш розвинених країн або підприємств і у випадку, коли інтеграція потребує відмови від власних, важко набутих, переваг. Окремо взята національна економічна політика природно переслідує мету реалізації внутрішніх інтересів, а значить робить свій внесок у посилення конкурентної боротьби на міжнародній арені. Тому інтеграційний та глобалізаційний процеси діалектично супроводжуються зворотними функціональними реакціями середовища – диференціацією та локалізацією, в силу чого коректними визначеннями сучасних світогосподарських процесів слід вважати терміни „регіональна інтеграція” та „глокалізація”. В період становлення нового типу виробництва зростає економічна ефективність суспільного виробництва розвинених країн, формуються глобально оперовані галузі, підвищується насиченість товарних ринків. У сфері світогосподарських зв’язків виділяються економічні системи-лідери, які утворили зони прискореного економічного розвитку.

Під впливом визначених змін у способі виробництва, інтеграційних та глокалізаційних процесів, інших соціально-економічних змін, змінюється саме поняття „світова економіка”. Світове господарство дедалі змінюється від „міжнародного” до „транснаціонального”, змінюється і роль національної держави, яка більше не є домінуючим інститутом, який має абсолютний суверенітет у економічній політиці. Макроінститути сучасного світового господарства складаються у наступну систему: національні держави, регіональні інститути (ЄС, НАФТА та ін.), міжнародні інститути (ООН, МВФ, СБРР та ін.), відносно автономні світові ринки (фінансовий, нафти, металу), транснаціональні підприємства. Термін „транснаціональні зв’язки” характеризує явище демократизації системи міжнародних економічних відносин, подолання певною мірою методів силового тиску, дискримінаційних прийомів переділу світових ринків, тобто поширення сфери дії ринково-конкурентного господарського механізму [8]. Прикладом лібераліза-

ції економічних відносин в транснаціональній економіці є наслідки дій власне ТНК, які намагалися стати органічною частиною національної економічної системи приймаючої країни, внаслідок чого у багатьох країнах, що розвиваються, було подолано негативне відношення до іноземних інвестицій, сформоване в ході націоналізації бізнесу. Особливість створюваного ТНК міжнародного виробництва – якісне сполучення національного та закордонного виробничих комплексів корпорації у єдиний глобальний комплекс, де автономні центри, які розташовані в різних країнах, працюють в рамках єдиної стратегії.

Однак в ході цього процесу виникає протиріччя між реальною транснаціональною економікою та нерозвиненістю транснаціональних та регіональних політико-правових інститутів та механізмів її регулювання, особливо відчувається нестача транснаціонального законодавства.

Систематизований перелік тенденцій транснаціонального регулювання може бути представлений наступним чином [10]:

§ розширення кола суб’єктів регулювання;

§ зростання різноманітності його форм та видів; розвиток централізації та децентралізації відповідних інститутів регулювання;

§ одночасне застосування принципів доброї волі та примусу; поширення правових інструментів, які належать до „м’якого” (рекомендаційного) права – міжнародні дво- та багатосторонні угоди за функціональною та територіальною ознаками, резолюції органів міжнародних організацій; інші міждержавні документи не обов’язкового характеру (декларації, керівні принципи та ін.);

§ ускладнення конфігурації системи інститутів впливу, спричинене специфічністю інтересів, неоднозначністю функцій та логіки відносин між учасниками таких інститутів; інтенсивне формування альтернативних державним, міжнародних організацій, які будуються за мережевим принципом;

§ уніфікація та узгоджене

встановлення формальних (правових) обмежень та контроль за їх дотриманням.

Посилюється взаємодія двох течій: зростання взаємозалежності транснаціональної інтеграції і глокалізації та посилення конкурентної боротьби. Динамічна рівновага, яка виникає у ході цього процесу, може бути схарактеризована як конкурентна взаємозалежність. Високий рівень безробіття у багатьох країнах також здійснює значний вплив на гостроту конкуренції, оскільки для боротьби з безробіттям необхідно створювати і/або стимулювати розвиток експортних виробництв (це може бути ілюстрацією причин протидії або вповільнення інтеграційних процесів).

Слід також звернути увагу на соціальну орієнтованість та гуманізацію світового господарства на базі розгортання науково-технічного прогресу. Це проявляється не тільки у неможливості ігнорувати потреби світової спільноти та окремо взятої нації (перш за все, проблем безпеки, екології, диференційованості рівнів розвитку), а й у підвищенні впливу неекономічних (політичних, історичних, культурних, релігійних) детермінантів у конкурентній боротьбі, зміні ролі людини в суспільному виробництві. Взаємодія науки та знань не обмежуються рамками національного господарства, і за сучасних умов вони вкупі з професіоналізмом визначають ту перевагу у ринковій боротьбі, володіння якою дозволяє активно брати участь у формуванні світової економічної системи.

На підставі цих викладок ми можемо зробити висновки щодо характеру механізму управління в світовій економіці.

На мікроекономічному рівні світового господарства основною формою зв'язків між економічними суб'єктами є ринково-конкурентний механізм; особливої значущості він набув у відносинах на автономних глобальних товарних ринках (фінансовому, сировинному, технологічному). Підкреслимо, що саме ринковий механізм, розповсюджуючись в ході транснаціоналізації та експансії західної бізнес-культури, приводить до підвищення однорідності світової економічної системи

на рівні підприємств і формує її якісну інтегративну цілісність.

Одним з важливих наслідків дії цього механізму для формування світогосподарської системи, який визначений його іманентними властивостями, є поглиблення нерівномірності стартових умов та наслідків господарювання для економічних суб'єктів різної національно-державної приналежності: ефект від гомогенізації світового економічного простору для розвинутих країн більший та глибший, ніж для країн з нерозвинутою економікою, тобто формувати власну конкурентоспроможність для останніх буде складнішою справою.

Вплив державного регулювання як форми господарського механізму є більш відчутним на макрорівні світової економіки. Основна його роль полягає у створенні та реалізації механізмів узгодження національних економічних політик та інститутів, уніфікації методів впливу на економічне середовище з метою розв'язання соціальних проблем та інших „провалів” ринково-конкурентного механізму, забезпечення рівномірної коеволюції національних господарств та стабільності у глобальному масштабі. Зауважимо, що модель взаємодії ТНК, міжнародних організацій та національних держав недостатньо ефективна та далеко не адекватна глобальному характеру світогосподарських процесів. Характерною рисою функціонування державно-регуляторного механізму на відміну від конкуренції є його локальність за ознаками території, однорідності, масштабів охоплення різних видів економічної взаємодії та глибини впливу на них.

Регулювання транснаціональної діяльності має бути певним чином структурно-фінансово організоване, та використовувати методи управління, адекватні природі глокальної соціально-економічної системи. Така система включає в себе відносно автономних суб'єктів та інститути, то ж їй, вочевидь, не притаманна жорстка вертикаль управління, найбільш придатні тут методи управління, сполучені з цілеспрямованим стимулюванням самоорганізацією

економічного простору у відповідності з внутрішніми тенденціями та інтересами їх розвитку.

Таким чином, в підсумку аналізу світової економіки, предметом якого є виявлення домінуючої форми та характеру господарського механізму, ми можемо визначити останній як конкуренцію на принципах раціональності та партнерства, яка підтримується регулюючим впливом державних і міждержавних інститутів з метою створення умов її функціонування й захисту та досягнення цілей глобальної стабільності.

В подальшому увагу слід зосередити на конкретизації форм впливу фундаментального механізму управління в світовій економічній системі на характер міжнародних економічних відносин між мікроекономічними суб'єктами окремих національних держав.

Література

1. Портер М. Конкуренция. – М.: Издательский дом „Вильямс”, 2000.– 495 с.
2. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1983. – 321с.
3. Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода.–СПб: Пневма, 1999. – 453 с.
4. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика.–М: АКАЛИС, 1996.–253 с.
5. Полтавська Є.О. Управління кон-

курентними перевагами підприємства: Автореферат дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 //Харківський державний економічний університет. – Х.: ХДЕУ, 2004. – 20 с.

6. Гончарук Т.І. Конкуренція: сучасна економічна характеристика та особливості //Актуальні проблеми економіки. – 2004. - №2. – с. 130-131.

7. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження. – Львів: Світ, 2001. 416 с.

8. Захматов М.И. Тенденции развития мирохозяйственных связей// США: экономика, политика, идеология. – 1996. - №5. – с. 14-24.

9. К анализу тенденций развития международного регулирования процессов транснационализации производства //Российский экономический журнал. – 2003. - №4. – с. 94-96.

10. Нухович Э. Современная мировая экономическая система //Российский экономический журнал. – 1997. - №7. – с. 93-100, №8. – с. 100-106, №9. - с. 101-108, №10. – с. 108-111.

11. Кочетов Э.Г. Система международных хозяйственных связей: геоэкономическая макро модель// США: экономика, политика, идеология.–1996.-№7. – с. 11-22.

Статья поступила в редакцию 05.10.2004

И.В. ПЕНЬКОВА, к.э.н.,

В.И. ДУШКОВ,

Донецкий национальный технический университет

РОЛЬ И МЕСТО УКРАИНЫ В МИРОВОМ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ ОБМЕНЕ

Потрясенное до основания экономическими и политическими катастрофами 30-40-х гг. XX века капиталистическое общество после второй мировой войны встало на путь качественной трансформации. Это проявилось не только в серьезном изменении (за счет демократизации) всей системы общественных отношений, но и в

качественных изменениях хозяйственной системы капитализма.

По мнению большинства исследователей, основными факторами развития человечества во второй половине XX века стали, во-первых, противостояние систем капитализма и социализма или, как это

© И.В. Пенькова, В.И. Душков, 2004